

Poglejmo v glasbo

harmonika

*»Še tako čudna glasba zveni,
če je odigrana s harmoniko,
nekako domače.«*

Otto Lechner, avstrijski akordeonist
in skladatelj

Zgodovina harmonike

Čeprav lahko z iskanjem prvih predhodnic današnje harmonike začnemo že v 2. tisočletju pred našim štetjem – takrat so na Daljnem vzhodu že poznali šeng, glasbilo, s katerim so oponašali ptičje petje –, moramo večino zaslug za njen razvoj pripisati spretnim ljubiteljem mehanike in izdelovalcem orgel, ki so konec 18. stoletja izvajali različne poskuse s prenihavajočimi jezički ter raziskovali zmožnosti meha.

Christian L. Buschmann

Leta 1822 je Christian Buschmann v Berlinu patentiral **ročno eolino** (*handäoline*) – ohišju s prenosno klaviaturo, v katerem so bili jezički, je pritrtil raztegljiv meh. Nekaj let pozneje je dunajski izdelovalec klavirjev in orgel Cyrillus Damian predstavil izboljšano verzijo in jo poimenoval *akkordeon*, saj je Buschmannovemu izumu dodal gumbe za levo roko, ki so ustvarjali akordična sozvočja. Glasbilo, ki ga je patentiral leta 1829, je obsegalo dve do štiri basovske tipke, te pa so proizvajale zvok v obsegu ene oktave. Izumi in nove praktične rešitve so si sledili celotno 19. stoletje. Številne različice z manjšimi spremembami in tehničnimi posegi so proizvajalci preprosto poimenovali *handharmonikas* (ročna harmonika). Anglež Charles Wheatstone je leta 1829 patentiral **concertino**, za eno največjih tehničnih novosti pa je leta 1852 poskrbel monsieur Busson iz Pariza – gre za **ročno harmoniko s klavirskimi tipkami**.

Čeprav je bilo glasbilo zaradi svojih značilnosti pisano na kožo ljudski glasbi tistega časa, je veljalo za težko dostopno noviteto, saj je predstavljalo simbol tehničnega napredka in modernosti. Iskanje ugodnejših proizvodnih rešitev je tržišču ponudilo nove modele in kmalu je harmonika postala dostopna tudi manj premožnim slojem prebivalstva. Poleg cenovne dostopnosti je glasbenike navduševala tudi zato, ker se je bilo igranja relativno lahko naučiti, saj ni zahtevala posebne glasbene izobrazbe, ki je bila dostopna le najbogatejšim. Zaradi svoje glasnosti oziroma možnosti nadzora dinamike je bila nadvse uporabna za igranje na ulicah in zabavah na prostem. Prav tako je ni bilo treba uglaševati in bila je lahko prenosljiva. Glasbeniku je omogočala, da se občinstvu predstavi kot celovit umetnik – igral je melodično linijo, ki jo je podprl z akordično spremljavo, hkrati pa je lahko tudi pel. Sredi 19. stoletja se je v Evropi vse bolj uveljavljala polka, ples kratkih »polovičnih« korakov, ki so ga češki plesni učitelji predstavili najprej Dunajčanom, prava »polkamanija« pa je obsedla tudi Parižane in Londončane, nato pa je svojo pot nadaljevala onkraj Atlantika. Za glasbeno podlago so skrbele manjše komorne zasedbe in ravno harmonika se je izkazala za nadvse uporabno glasbilo.

Zaradi delavskih migracij konec 19. stoletja se je harmonika razselila po vsem svetu in se uspešno vpletala v različne glasbene sestave. Da se je iz tradicionalno ljudskega instrumenta postopoma spreminjala v »klasičnega«, imata največjo zaslugo leta 1931 ustanovljena glasbena

šola za harmonikarje v nemškem Trossingenu in tamkajšnje podjetje Hohner. Po posredovanju Paula Hindemitha je bila Hugu Hermannu (pozneje je postal ravnatelj šole v Trossingenu) ponujena priložnost, da napiše skladbo za Dneve sodobne glasbe v Donaueschingu. Nastalo je delo *Sieben Neue Spielmusiken*, ki velja za prvo izvirno skladbo za instrument, čeprav so jo pred tem skladatelji deloma že umeščali v svoja dela.

Harmonika v Sloveniji

Že leta 1845 je italijanska glasbenica Nina Morra na koncertu v Deželnem gledališču v Ljubljani, poleg igranja na kitaro in petje, na spored uvrstila *accordion*. V naše kraje se je harmonika razširila konec 19. stoletja, po nemškem terminu *ziehharmonika* pa smo povzeli njeno ime. Uporabljali so jo za izvajanje domače, zabavne glasbe, precej pozno pa se je uveljavila kot klasični instrument.

Po drugi svetovni vojni se v večjem številu pojavi še klavirska harmonika. Ko je diatonično harmoniko že počasi začela izpodrinjati klavirska, se je ta ponovno uveljavila, ko je z njo zaslovel ansambel Lojzeta Slaka. Slavko Avsenik je pa ravno nasprotno zaslovel s klavirsko harmoniko.

Harmonika na Akademiji za glasbo – dva ali trije stavki. Harmonika na Akademiji za glasbo – dva ali trije stavki. Harmonika na Akademiji za glasbo – dva ali trije stavki

Uroš Mijošek

Izbor izvirnih skladb za akordeon slovenskih skladateljev

Uroš ROJKO – med 28 deli smo skladatelja prosili za izbor 5 izvirnih skladb.

Whose Song za akordeon solo, 1991

Bagatellen za akordeon in klavir, 1994

Concerto fluido za akordeon in 16 instrumentov, 2000/2002 (rev. 2003 u. 2004)

Balg-Kann za akordeon (rev.verzija) 2013

Quasi neoliberamente za klarinet in akordeon, 2016

Vitja AVSEC,

Danza ritmica za akordeon solo, 1998

Glasba za akordeon in komorni orkester, 2001

Matej BONIN,

Gymnastics of non/sense za klavir, harmoniko, tolkala, flavto in glas, 2014

Nana FORTE,

Genesis za klarinet, akordeon in orkester, 2007

Vinko GLOBOKAR,

Dialog über Luft za akordeon solo, 1994

Radiographie d'un roman za mešani zbor, akordeon solo, tolkala solo, 30 instrumentalistov in živo elektroniko, 2010

Lojze LEBIČ,

Rej, 1995

Bojana ŠALJIĆ PODEŠVA,

Meditacija o bližini za akordeon in elektroakustični posnetek, 2008

Urška POMPE,

Momentum za akordeon in kitaro, 2004

Corrado ROJAC,

Tihi ta slap za akordeon in komorni orkester, 1999

Slavko ŠUKLAR,

Accidentals za harmonikarski orkester in tolkala, 1975

Nina ŠENK,

The Journey za akordeon in godalni orkester, 2011

Vito ŽURAJ,

Schub'rdy G' rdy za sopran, akordeon, tolkala in klavir, 2015

Bratko Bibič in Otto Lechner

Zgradba, akustične značilnosti ter razlike med diatonično, kromatično in klavirsko harmoniko

Harmonika spada med aerofonska glasbila s prenehavajočimi jezički, kar pomeni, da je njen zvok proizveden z zračnim tokom, ki vzbuja jezičke, da začnejo prosto nihati. Med takšnimi glasbili so poleg harmonike še ustne orglice, harmonij in orgle. Poglejmo nekoliko natančneje, kako se vzbujajo prenehavajoči jezički.

Prenihavajoči jezički

Kovinski prenehavajoči jeziček je na enem koncu pritrjen na nosilno ploščico iz aluminija, na drugem koncu pa ni pritrjen, tako da lahko, kadar ga vzbudimo, prosto zaniha. Nemoteno nihanje jezička omogoča reza na nosilni ploščici, ki jo jeziček v mirujočem stanju prekriva, ne sme pa je zatesniti. Nosilna ploščica z jezičkom je vgrajena v poseben kanal, ki se imenuje kancela. Če poskrbimo za pretok zraka v kanalu, bo jeziček začel nihati – zanihal ga bo zračni tok iz kancela. Prenihavajoči jeziček pa s svojim (sinusnim) nihanjem k nihanju vzbudi zračni stolpec, ki ga omejuje že omenjeni kanal – kancela. Tako nastane precej močan zven, sorazmerno bogat z višjimi harmonskimi frekvencami. Zaradi te pomembne lastnosti obravnavamo harmoniko kot aerofonsko glasbilo, ki ima po dva prenehavajoča jezička pritrjena na eno nosilno ploščico. To pomeni, da daje ena kancela, na kateri je pritrjena ploščica z dvema jezičkoma, dva različna tona, enega, kadar zrak dovajamo v kancelo, in drugega, kadar zrak odvezujemo. Harmonika ustvarja zračni tok z mehomo, ki ga glasbenik stiska in razteguje z rokama. Pri stiskanju se v mehu ustvari nadtlak, pri raztezanju pa podtlak. Glede na to na nosilni ploščici zaniha en ali drugi jeziček.

Harmoniko sestavljajo trije glavni deli: diskantni del (t. i. melodijska omarica), ki je na desni strani harmonike, basovski del (t. i. basovska omarica), ki je na levi strani, ter meh, ki povezuje oba dela. Kot druge/dodatne dele harmonike lahko imenujemo registre ter jermene (fiksirajo harmoniko, da glasbenik lažje igra). Tipke in gumbi, ki sestavljajo tako diskantni kot basovski del, so prek vzvodov povezani z zaklopkami, ki odkrivajo odprtine, za katerimi so na kancelah pritrjene nosilne ploščice z jezički. Posebnost je t. i. sapni gumb na basovski strani, ki ni povezan z nobenim jezičkom, ampak omogoča zraku prost dotok in iztok iz meha.

Harmonike se delijo na tri različne tipe – diatonično, kromatično in klavirsko. Glavne razlike med njimi so:

- gumbi ali klaviatura na diskantni strani
- enak ali različen zven ene tipke glede na stiskanje in raztezanje meha
- basovska stran – za spremljavo tonaliteta v diskantu ali za vse tonalitete
- bolj ali manj razvit sistem registrov/harmonike brez registrov

Diatonična harmonika

Diatonična harmonika ima na diskantni strani običajno štiri vrste gumbov, ki si sledijo od zunaj navznoter v subdominantnih korakih. S takšno razporeditvijo gumbov doseže obseg do štirih oktav. Na basovski strani ima vsaka tonaliteta svoj basovski gumb in gumb ustreznega akorda, prav tako pa še nekaj gumbov sosednjih tonaliteta. Močno zvoneči basi so še posebej uporabni pri izvajanju ljudske glasbe ter spremljavi ljudskih plesov, saj poudarjajo potreben plesni ritem. Nekateri toni diatonične harmonike so odvisni od stiskanja in raztezanja meha, kar pomeni, da isti ton zveni drugače ob stiskanju ali vlečenju meha. Obstajali sta dve uglasitvi diatonične harmonike – slovenska in štajerska. Po drugi svetovni vojni je slovensko uglasitev izpodrinila štajerska, ki jo je zelo populariziral Lojze Slak.

Kromatična in klavirska harmonika

Edino kar loči klavirsko harmoniko od kromatične je to, da ima v diskantnem delu namesto gumbov klavirske tipke. Obseg klaviature je lahko precej različen in se spreminja glede na proizvajalca in glede na samo velikost instrumenta. Tudi obseg pri kromatični harmoniki z gumbi se razlikuje od velikosti posameznega instrumenta. Basovski del in podatki o registrih pa so enaki kot pri kromatični harmoniki. Kromatična in klavirska harmonika zvenita enako ne glede na stiskanje in raztezanje meha (razen manjših sprememb v intonaciji). Basovski del, ki je pri obeh harmonikah enak je sestavljen iz večih vrst poševno razvrščenih gumbov. Osnovni ton C s svojimi akordi leži nekako na sredini basovskega dela. Vrstice gumbov pa so uglašene v kvintnih korakih od spodaj navzgor. Največje harmonike lahko imajo skupaj tudi do 120 basov. Na basovski strani je mogoče aktivirati še poseben zatič, ki spremeni zadnje vrstice II. manuala (basovskega dela) v III. manual. III. manual imenujemo tudi melodijski bas.

S preklpom na III. manual pridobimo obseg enakovreden tistemu na diskantni strani. Kromatična harmonika ima na diskantni strani pet vrst gumbov, ki so razporejeni v obliki satovja. Takšna postavitev gumbov omogoča preprosto transponiranje – prijem določenega akorda ostaja nespremenjen ne glede na tonaliteto. Vsa kar je potrebno spremeniti je lega. Kot

Podvrste harmonike

Z bliskovitim razmahom harmonike po vseh koncih sveta so se v različnih okoljih začele uveljavljati manjše podvrste harmonik, ki so vsaka s svojimi specifičnimi lastnostmi popestrile in oplemenitile lokalno glasbeno kulturo.

Posebno vlogo sta imeli predvsem **harmonika schrammel in bandoneon**. Prva se je pojavila že sredi 19. stoletja, a se je njena priljubljenost povečala šele na prehodu v 20. stoletje, ko so jo spretno vpletali v takrat priljubljene dunajske komorne sestave. Izvirna zasedba Schrammel je sprva vsebovala dve violini, kontrakitaro (kitaro z dvojnimi vratom) in klarinet, pozneje pa se ji je pridružila še harmonika. Brata Johann in Josef Schrammel sta pisala lahkotnejšo salonsko glasbo, šansonske žalostinke, koračnice, plesne skladbice ter viže, ki so temeljile na ljudski glasbi okoliških dežel, a v oplemeniteni izvedbi z dunajsko muzikalno prefinjenostjo.

Koncertina se je vzporedno razvijala v Angliji (leta 1829 jo je patentiral Charles Wheatstone) in Nemčiji (Carl Friedrich Uhlig, 1834). Veliko pozornosti ji je posvečal nemški izdelovalec Heinrich Band, katerega priimek je najprej postal sinonim za kakovost, danes pa je po njem

poimenovana ena najprepoznavnejših različic koncertine – bandoneon. Glasbilo je bilo ob pojavitvi najprej odličen nadomestek za orgle v manjših cerkvah in kapelicah, kmalu pa je prestopilo prag religiozних objektov in danes ga povezujemo z Južno Ameriko, saj so za njegovo svetovno prepoznavnost poskrbeli izvajalci tanga, sploh Astor Piazzolla s svojim kvintetom.

Redkokateri inštrument je na svoji razvojni poti doživel toliko sprememb in izboljšav kot harmonika. Tako rekoč vsaka različica je našla svojo »tržno nišo« in si utirala svojo prepoznavno pot. V Evropi je dosegla veliko priljubljenost še švicarska harmonika oziroma orgle (*schwyzerörgeli* oziroma v knjižni nemščini **Schweizer Orgel**), pa baskovski trikiti, ki so ga na sever Pirenejskega polotoka pripeljali italijanski in francoski delavci, nepogrešljiva pa je med drugim v irski, angleški in škotski ljudski glasbi ter kot spremljava francoskih šansonov in balkanskih sevdalink. V Severni ter Latinski Ameriki (od Mehike do Argentine) je to nekoč priljubljeno »mornarsko« glasbilo našlo svoje mesto tako v ljudski kot v popularni glasbi.

smo že omenili, vsakemu gumbu ustreza le en ton, prav tako kot diatonična pa ima tudi kromatična harmonika različne uglasitve (italijanska, španska, dunajska, nizozemska ...). Z diskantnim delom, ki ima do 92 gumbov lahko doseže obseg od E oz. kontra E (z uporabo ustreznega registra) do g4 oz. cis5 (z uporabo ustreznega registra).

Registri

Podobno kot pri orglah, se tudi pri harmoniki uporablja več različnih registrov, ki obogatijo zvočni spekter instrumenta. V čisto fizikalnem smislu registri k nihanju vzbudijo več jezičkov hkrati. Prvi trije registri, ki so s komercialnimi izrazi poimenovani kar »flavta«,

»fagot« in »pikolo«, zvišajo (»pikolo«) ali znižajo (»fagot«) ton za oktavo. »Flavtni« register pomeni osnovni ton. Za njihovo poimenovanje se uporabljajo tudi izrazi 16', 8' in 4' čevljski registri. Zanimiva je tudi kombinacija večih zbujenih jezičkov, ki zaradi rahle medsebojne razglašenosti ustvarjajo ustrezno utripanje (tremolo) – tak register se imenuje »musetta«. Gre za tremolo dveh (ali treh) osnovnih tonov, ki sta med seboj različno uglašena. Kombinacije jezičkov, ki so uporabljene pri posameznih registririh so označene s posebnimi okroglimi simboli, znotraj katerih so narisane pike. Registri se uporabljajo tako na diskantni kot na basovski strani, uporabljajo pa se tudi posebni registri za brado – na vrh diskantnega manuala vgradijo registrske vzvode, ki jih je mogoče pritisniti in preklopiti s pomočjo brade.

Katarina Radaljac

Povzeto po: B. Ravnikar. *Glasbena akustika*. Akademija za glasbo Ljubljana. 2007.

Astor Piazzolla z bandoneonom

Mogens Ellegaard – človeks poslanstvom

Če je kdo zaznamoval razvoj harmonike v smislu klasične glasbe, je to zagotovo Mogens Ellegaard. Vsekakor si je naziv »pionir sodobne harmonike« prisluzil s svojo neizmerno predanostjo temu inštrumentu ter ljubeznijo do glasbe in umetnosti nasploh.

Ko želja postane vizija

Ellegaard se je rodil leta 1935 v Kopenhagnu na Danskem in svoj prvi inštrument dobil pri osmih letih. Seveda je bil to še vedno čas harmonike z II. manualom (t. i. standardnim basom), ki je omogočal samo igranje melodije v diskantu in akordične spremljave v basovskem delu. Kljub vsej popularnosti v prvi polovici 20. stoletja so se v klasični glasbi harmoniki močno izogibali. Harmonikarski svet je živel v popolni izolaciji od takrat sodobno komponirane glasbe. Prežet je bil z glasbo priredb popularnih klasičnih del 19. stoletja in skladb Frosinija, Deira in njunih sodobnikov. Pojavljal se je v ljudski glasbi, plesnih dvoranah in na večernih zabavnih prireditvah, na koncertne odre klasične glasbe pa je le redko zašel.

Po začetnem študiju književnosti na Scheeklothovi visoki šoli v Kopenhagnu je Ellegaarda življenjska pot ponesla v Združene države Amerike, kjer si je dodatno služil denar z igranjem po restavracijah, barih in nočnih klubih.

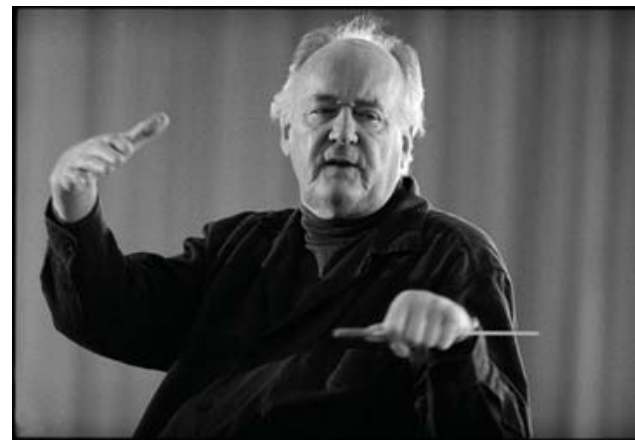
Ko pa je leta 1953 kot eden prvih študentov pridobil harmoniko s III. manualom (t. i. melodijskim basom), se mu je odprl nov svet. Seveda je še vedno obstajala omejitev s programom, a hkrati se je takrat začela Ellegaardova življenjska misija – postaviti harmoniko ob bok preostalim inštrumentom kot trdno uveljavljeno glasbilo v sodobno komponirani glasbi in kot del klasičnih koncertnih programov.

Od bisera do zakladnice skladb

Ko je leta 1958 izvajal koncert za harmoniko in orkester Vilfrida Kjerarja, je v dvorani sedel tudi mladi skladatelj in dirigent Ole Schmidt. Skladba ga zaradi lahkotnejše podobe nikakor ni prevzela, navdušil pa se je nad Ellegaardovo virtuoznostjo in muzikalnostjo. Sodelovanje je bilo neizogibno in kmalu po tem je nastalo delo, ki je bistveno spremenilo položaj harmonike v svetu sodobno komponirane glasbe. *Symphonic fantasy and Allegro* (op. 20) kot prvi sodobni koncert za harmoniko s III. manualom in orkester je doživel velikanski uspeh in je kmalu doživel številne ponovitve širom po svetu.

Dve tokati (št. 1, op. 24, in št. 2, op. 28), suita štirih solističnih skladb in še en koncert za harmoniko in orkester, ki jih je Schmidt namenil Ellegaardu, so bistveno pomagali pri spodbujanju zanimanja takratnih skandinavskih skladateljev sodobno komponirane glasbe, da,

kljub tradiciji, ki so jo pripisovali temu inštrumentu, začno vključevati harmoniko v svoje opuse. Ellegaardovo sodelovanje s skladatelji je prineslo dragocen prispevek v zakladnico harmonikarske literature. Do leta 1980 je že imel dolg seznam del, ki so jih zanj napisali številni priznani skandinavski sklada-

Ole Schmidt

telji, kot so Niels Viggo Bentzon, Per Nørgård, Ib Nørholm, Poul Rovsing Olsen, Vagn Holmboe, Bent Lorentzen, Arne Nordheim, Steen Pade, Leif Kayser in drugi.

Zavedanje harmonikarske problematike

Ellegaard je bil človek z vizijo, pogledom v prihodnost. Zavedal se je, da je za razvoj in uresničitev svojega življenjskega cilja treba vzgajati mladino. Prepoznal je ne le nujo po ustvarjanju originalnega repertoarja za harmoniko, ampak tudi takratno pomanjkanje pedagoške literature. Sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja se je povezal s švedskim skladateljem Torbjörnorn Lundquistom. Ta je v svoj opus dodal skladbe za harmoniko, namenjene različnim stopnjam znanja – od skladbic za začetnike (*Allerlai, Devet dvoglasnih invencij, Mircoscope, Sonatina Piccola, V rastlinjaku*) do zahtevnih koncertnih skladb (*Partita Piccola, Metamorphoses, Lappri, Assoziationen*), vse z namenom spodbujanja igranja harmonike s III. manualom na vseh težavnostnih stopnjah. In med bogatenjem pedagoške literature je opazil še eno slabost. Harmonike s III. manualom so bile v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja razmeroma težke ter tudi po velikosti okorne in neprimerne za otroke in mladino. Povezal se je z mnogo proizvajalci harmonik v Italiji in pri proizvajalcu PIGINI mu je uspelo s predlogom razvoja sklopa inštrumentov različnih velikosti.

Svoje pedagoško znanje je zavzeto podajal naprej. Leta 1970 je oblikoval oddelek za harmoniko na Kraljevi danski akademiji za glasbo in leta 1977 postal redni profesor. S svojim vplivom in vzorom je širil harmonikarsko kulturo ne samo po Danskem, ampak tudi v drugih delih zahodne Evrope. Leta 1989 je bil imenovan za predstojnika harmonikarskega oddelka na Visoki šoli za glasbo in uprizorjajočo umetnost v Gradcu, ponosen pa je bil na svoje študente, ki so ustanavljali harmonikarske oddelke na akademijah evropskih prestolnic – med drugim v Helsinkih (Matti Rantanen), Oslu (Jon Faulksted) in Londonu (Owen Murrey).

Njegovo poslanstvo je pustilo ogromen pečat in postavilo temelje za uspešen razvoj harmonike kot sodobnega in enakovrednega klasičnega inštrumenta. In kot je sam zapisal leta 1991 v članku za *Accordion News Bulletin*: »[Z]adovoljen sem ob misli, da nova generacija harmonikarjev želi in je sposobna nadaljevati ter prevzeti izziv in delo naše generacije. Želim jim veliko sreče in uspeha – v imenu sedanje in prihodnje harmonikarske kulture.«

Primož Kranjc